

potem apostoła Pawła, jeszcze raz w przeżyciu damasceńskim. Na to naprowadza jeden szczegół. Gdy Apostoł w adresie Listu do Rzymian wyraża się, że Ewangelia jest Dobrą Nowiną o „Synu pochodzącym według ciała z rodu Dawida, a ustanowionym według Ducha Świętości (*pneuma hagiosines*) pełnym mocy Synem Bożym przez powstanie z martwych” (Rz 1, 3n) posługuje się dosłownym przekładem słów hebrajskich *ruach haqqodeš* z Ps 51, 13. W tym adresie „Duch Świętości” jest cechą Chrystusa zmartwychwstałego jako źródła uświęcenia dla całej ludzkości²². Skoro według Pawła owa świętość Boga wyrażona przez Psalmistę jest już wyraźnie Osobą, która „przenika głębokości Boga samego” i w sposób wyłączny zna, „co Boskie” (1 Kor 2, 10n), wobec tego właśnie Osobie Ducha Świętego czynnej przy zmartwychwstaniu Jezusa Chrystusa²³, najśluszniej jest przypisać działanie uświęcające tak cały Kościół, jak każdą w nim jednostkę ludzką.

Tak więc dwie świątynie Ducha Świętego według myśli Pawłowej ukazują nam jeden doniosły aspekt działania Ducha Świętego – nieustanne z woli Boga Ojca, kontynuowane mocami Odkupienia Chrystusowego, uświęcanie wiernych. Dokonuje tego Duch Święty wobec całego Kościoła jako Ciała Chrystusa, i wobec poszczególnych jego wiernych, zawsze z ich udziałem. Liturgia obu świątyń – i ta oficjalna sprawowana przez wszystkich razem, i ta indywidualna, prywatna – obejmuje więc całe nasze życie, zanim się dopełni w Niebieskim Jeruzalem.

Kraków–Tyniec

O. AUGUSTYN JANKOWSKI OSB

Ks. Sylwester Jędrzejewski SDB

APOKALIPTYKA JAKO RODZAJ LITERACKI

Chcąc mówić o apokalipcyce, napotykamy na trudności terminologiczne, stąd należy ustalić wpieryw znaczenie zasadniczych terminów. Punktem wyjścia będzie propozycja J. Carmignac: ‘Apokalipsa’ to dzieło literackie, w którym został użyty rodzaj literacki zwany ‘apokaliptycznym’. Natomiast termin ‘apokaliptycyzm’ powinien być

²² Por. 1 Kor 15, 45.

²³ Por. Rz 8, 11; 6, 3–11; 1 Kor 6, 14; Ef 3, 16 – gdzie występują trzy rzeczywistości: Duch, Moc i Chwała „uszeregowane w amfiladzie” (F.-X. Durrwell).

używany na oznaczenie ujmowania w pewien system charakterystycznych cech rodzaju literackiego zwanego 'apokaliptycznym'¹. Według J. Barra, jeśli apokaliptyka jest rodzajem literackim, to jest to refleksja wyższa świata myśli. W jego ujęciu księga jest apokalipsą, gdy posiada właściwą charakterystykę, którą znamionują: język, struktura, treść i doktryna. Schürer sprowadził termin 'apokaliptyka' do rodzaju literackiego, który nazwał 'mesjańskim'². Rozróżnienie apokalipsa – apokaliptyka obszernie naświetla Ch. Rowland, definiując apokaliptykę jako 'objawienie Bożych tajemnic poprzez wizje lub inne formy przekazu'³, co wskazuje na pojmowanie jej jako rodzaj literacki. L. Stachowiak⁴ określa apokaliptykę jako:

- a) kierunek teologiczny okresu późnego judaizmu i wczesnego chrześcijaństwa;
- b) rodzaj literacki charakterystyczny dla piśmiennictwa tego okresu;
- c) naukę o apokalipsach, czyli pismach dominujących w tym okresie.

Terminy związane z apokaliptyką odnoszą się zatem do dzieła literackiego zwanego apokalipsą, która zbudowana jest według zasad i terminologii używanej przez rodzaj literacki zwany apokaliptycznym, a powstała w ramach zjawiska, jakim był ruch religijno-historyczny zwany apokaliptycyzmem. W ramach tego artykułu podejmę kilka aspektów doktrynalnych apokaliptycznego rodzaju literackiego.

Trudno zgodzić się z P. Sacchi, że 'apokaliptyka nie istnieje jako jednolity ruch, historycznie opisywalny', ponieważ jest on tylko rodzajem literackim, w którym można wszystko znaleźć i wszystko odrzucić⁵, gdyż wymogi czasu czyli potrzeba interpretacji aktualnie dziającej się rzeczywistości i pytania o przyszłość świadczą o czymś więcej niż tylko o byciu rodzajem literackim. Raczej rodzaj literacki tworzony jest w oparciu o doktrynę, stając się jej nośnikiem i wyrazicielem. Zgodzić się jednak należy z P. Sacchi, że nie jest to ruch jednolity, ale jednak jest historycznie opisywalny. Oczywiście apokaliptyki nie należy odnosić tylko do jakiejś jednej, określonej grupy. Jest

¹ J. C a r m i g n a c, *Description du phénomène de l'apocalyptique dans l'Ancien Testament*, za: R. R u b i n k i e w i c z, *Apokaliptyka u progu ery chrześcijańskiej*. [w:] RBL 41:1998 nr 1, 52.

² Za: A. D i e z M a c h o, *Apocrifos del Antiquo Testamento*. T.I. Madrid 1984, 45–46.

³ Ch. R o w l a n d, *The Open Heaven. A Study od Apocalyptic in Judaism and Early Christianity*. London 1985, 70.

⁴ L. S t a c h o w i a k, *Apokaliptyka*. [w:] EK T. I, 753; tak również Ch. R o w l a n d, *The Open...*, 70–71.

⁵ P. S a c c h i, *Riflessioni sull'essenza dell'apocalittica: peccato d'origine e libertà dell'uomo*. [w:] „Henoch” 5:1983 f. 1, 35.

ona zarówno zjawiskiem religijnym jak i fenomenem literackim, i jako taka ma wiele przejawów oraz prezentuje pewną linię rozwojową⁶.

1. Na apokaliptykę należy patrzeć jako na proces rozwoju opcji teologicznej, w kontekście swoich uwarunkowań historycznych, które wywierały przemożny wpływ na jej kształt. Pytając o początek apokaliptycyzmu żydowskiego, docieramy do środowiska deportowanych do Babilonii Żydów. Szczęólnego znaczenia nabiera wówczas eschatologia, wyrażana w tęsknym oczekiwaniu na uwolnienie i powrót do ojczyzny. Ezechiel prezentuje to w niezwykle sugestywnym obrazie wizji ożywienia wyschniętych kości – Ez 37, 1–14, oraz w symbolice orła i drzewa – Ez 17, 1–10 i symbolice nierządnic Oholi i Oholiby – Ez 23, 1–49. W ramach pism pozabiblijnych, przywołać tutaj należy nieomal współczesne Księżdzę Ezechiela, Księżę Czuwających i Księżę Noego z Henocha etiopskiego⁷.

Apokaliptyka z upływem czasu – właśnie w aspekcie eschatologicznym – zaczyna jawić się jako wielka alternatywa dla judaizmu jerozolimskiego⁸. Próby wyjaśnienia takiego stanu rzeczy idą najczęściej w dwóch kierunkach:

— apokaliptykę zrodził kryzys prorocstwa w powstającym judaizmie okresu powygnaniowego, którego zadaniem miało być nie tylko określanie 'tu i teraz', ale także tego co będzie w przyszłości

— bądź też apokaliptyka powstała jako nader oryginalna mutacja nurtu mądrościowego.

I jedna i druga hipoteza znajduje swoich zwolenników⁹.

Czas szczególnego rozwoju apokaliptyki to okres międzytestamentalny¹⁰, charakteryzujący się znacznym zróżnicowaniem, zarówno pod względem socjologicznym jak i doktrynalnym. Środowiska judaizmu urzędowego (faryzeusze¹¹, saduceusze¹², i rabinizm przed-

⁶ Por. K. K o c h, *Ratlos vor der Apokalyptik*. Götersloch 1970, 22–23; A. D i e z M a c h o, *Apocrifos...*, 46–47.

⁷ Por. P. S a c c h i, *L'apocalittica giudaica e la sua storia*. Brescia 1990, 132.

⁸ Zob. P. S a c c h i, *L'apocalittica...*, 154–155.

⁹ G. v o n R a d, *Teologia Starego Testamentu*. Warszawa 1986, 597–602; J. v a n d e r P l o e g, *Die literarischen Gattungen des Alten Testaments*. Die apokalyptische Gattung. [w:] *Geschichte und Religion des Alten Testaments*. (Hrsg. von P.J. Cools) Olten 1965, 87–89; przedstawienie dyskusji na ten temat zob. L. S t a c h o w i a k, *Apokaliptyka i eschatologia u progę ery chrześcijańskiej*. [w:] AK 63: 1971 z. 1, 57–68.

¹⁰ L. S t a c h o w i a k, *Pouczenia etyczne w literaturze międzytestamentalnej*. [w:] CT 48: 1979 f. III, 43–44.

¹¹ F. G r y g l e w i c z, *Faryzeusze*, [w:] EK T.V, 55–57; M.-J. L a g r a n g e, *Le judaisme avant Jésus-Christ*. Paris 1931, 271–279; A. D i e z M a c h o, *Apocrifos...*, 79–81; H.A. M e r t e n s, *Die Pharisäer*. [w:] *Handbuch*

misznaicki¹³, oraz grupy będące poza nurtem urzędowym¹⁴ sprzyjają ‘konkurencyjności’ stanowisk i form literackich. Według powszechnego uznania, szczególną formą literacką tego okresu są właśnie apokalipsy – posiadające wszelkie cechy rodzaju literackiego określanego jako apokaliptyczny – przesyczone Biblią i interpretujące ją najczęściej na sposób midraszycy: antologicznie i strukturalnie¹⁵.

Do klasycznych rysów apokaliptyki w ramach jej eschatologii należą: relacja między wolnością człowieka a wolnością Boga, problem predestynacji, problem zbawienia ściśle powiązany z mesjanizmem, dylemat wokół akceptacji wiary w życie po śmierci i odpłaty.

2. Apokaliptyka swoje apogeum zdaje się osiągać wobec braku słowa Jahwe w formie klasycznego prorocstwa. To w bardzo znaczący sposób wpłynęło na rodzaj literacki. Jego cechą szczególną stają się pośrednicy słowa Jahwe – aniołowie, co wypływa z głębokiego rozdzielenia sfery niebiańskiej i ziemskiej, czego rysem szczególnym jest angelologia i demonologia¹⁶. Aspekt doktrynalny – transcendentcja Boga – znów wydaje się rodzić szatę literacką. Doktryna zatem warunkuje formę literacką. Szczególna potrzeba nadziei rodzi wizję historii przyszłej i zbawienia. Kryzys nadziei zdaje się wynikać z kryzysu tożsamości Izraela, jako narodu przymierza, stąd zachowuje apokaliptyka fundamentalne walory i tematy profetyzmu¹⁷, który jest przeciw ‘instytucją przymierza’. Ta zależność wpływa

der Bibelkunde. Düsseldorf 1966, 247–248; K. S c h u b e r t, *I partiti religiosi ebrei del tempo neotestamentario*. Brescia 1976, 27–58; N. C a s e r t a, *Gli Esseni e le origini del cristianesimo*. Napoli 1979, 40–47; G. S t e m b e r g e r, *Farisei, sadducei, esseni*. Brescia 1993, 54–86.

¹² M. S i m o n, *Sadduceens*, [w:] DBS T. 10, 1545–1556; A. D i e z M a c h o, *Apocrifos...*, 79–81; M.-J. L a g r a n g e, *Le judaisme...*, 301–306; A. T r o n i n a, *Saduceusze – historia i doktryna stronnictwa*. [w:] RBL 34:1981, 215–220; H.A. M e r t e n s, *Die Sadduzäer*. [w:] *Handbuch der Bibelkunde*. Düsseldorf 1966, 245–246; K. S c h u b e r t, *I partiti...*, 59–62.

¹³ H.L. S t r a c k – G. S t e m b e r g e r, *Einleitung in Talmud und Midrasch*. München 1982, 11–17; W. C h r o s t o w s k i, *Rabini żydowscy – prehistoria i początki*. [w:] PP 9:1987, 277–294.

¹⁴ M. S i m o n, *Die judischen Sekten Zeit Christi*. [w:] TWNT T. 7, 35–64.

¹⁵ Szerokie opracowanie koncepcji formowania się pism apokaliptycznych zob. Ch. R o w l a n d, *The Open Heaven. A Study of Apocalyptic in Judaism and Early Christianity*. London 1985.

¹⁶ O angelologii i demonologii w apokaliptyce zob. D.S. R u s s e l, *L'apocalittica giudaica*. Brescia 1991, 298–308; A. D i e z M a c h o, *Apocrifos...*, 229–344; T e s t a, *L'angelologia dei giudeocristiani*. [w:] LASBF 33:1983, 273–302.

¹⁷ P o r. E. J a c o b, *Aux sources biliques de l'apocalyptique*. [w:] *Apocalypses et théologie de l'espérance*. Red. L. Monloubou – H. Cazelles. Paris 1977, 61.

z kolei na bliskość formalną późnego proroctwa biblijnego i apokaliptycznego. Sądzę, że należy uczynić takie rozróżnienie, albowiem w Biblii złożoność proroctwa apokaliptycznego nie jest obecna tak obszernie, jak w pismach pozabiblijnych.

3. W apokaliptyce widać wielkie zainteresowanie poznaniem, podobnie jak w biblijnej literaturze mądrościowej. Apokaliptycyzm jest eschatologiczny, a jako taki chce wyjaśnić sens bytowania człowieka, poszukiwanie zaś sensu jest widoczne również w literaturze sapien-cjalnej. Wiąże się to ściśle zarówno z poznaniem własnej, ludzkiej kondycji i jej ograniczeń, jak i z koniecznością poznania woli Boga i Jego planów. To kolejny charakterystyczny element apokaliptycznego rodzaju literackiego.

4. Patrząc w eschatologiczną przyszłość¹⁸ interpretuje apokaliptyka aktualnie doświadczaną rzeczywistość¹⁹. Świat i historię widzi według własnej koncepcji²⁰. Kryzys doktrynalno-socjologiczny wewnątrz judaizmu wyraźniej oddzielił apokaliptykę 'historyczną', dotyczącą historii narodu, od apokaliptyki 'kosmicznej', powodując rozwój tej ostatniej. Tendencja ta widoczna jest zwłaszcza w pismach qumrańskich. Złożoność historii wspólnoty w Qumran i relacje do oficjalnych kręgów judaistycznych, oraz odniesienie do dziejącej się historii, wpływały niewątpliwie na radykalizm jej życia i poglądów. Interpretacja aktualnej historii staje się motywem czy nawet wyznaniem eschatologicznym, mającym charakterystyczny rys apokaliptyczny. Pisma esseńskie ukazują grupę jako ascetyczną wspólnotę religijną, oczekującą eschatologicznych wydarzeń i przygotowującą się do nich. Jedne z pism to zbiory przepisów regulujących życie wspólnoty (*Reguła Wspólnoty*), która modli się (*Hodajot*), opierając się na ideałach, określających jej doktrynę i duchowość (zwłaszcza peszery, które ukazują metody interpretacji tekstów biblijnych²¹ w czym odzwierciedla się aktualizujące widzenie świata i przyszłości

¹⁸ Kontrowersje wokół rozumienia eschatologii w apokaliptyce, prezentowane przez R. Bultmanna, E. Käsemana, H. Konzelmanna, A. Schweitzera, J. Weissa, C.H. Dodda zob. L. Stachowiak, *Apokaliptyka i eschatologia...*, 58–59; J.L. Mc Kenzie, *Teologia dell'Antico Testamento*. Brescia 1978, 232.

¹⁹ Por. J.T. Milik, „*Prière de Nabonide*” et autres écrits d'un cycle de Daniel. [w:] RB 63:1956, 413–414; R. Meyer, *Profetes. Die apokalyptische Literatur*. [w:] TWNT T. VI, 827–828.

²⁰ Zob. np. R. Rubinkiewicz, *La vision de l'histoire dans l'Apocalypse d'Abraham*. [w:] *Aufstieg und Niedergang der Römischen Welt*. (Hrsg. H. Temporini, W. Haase) Berlin-New York 1979. B. II, 137–151; K. Koch, *Difficoltà dell'apocalittica*. Brescia 1977, 32.

²¹ O funkcji peszery jako metody interpretacji w Qumran zob. B. Nitzan, *The Peshet and Other Methods of Instruction*. [w:] *Mogilany 1989*. Part II. Ed. Z.J. Kapera. Kraków 1991, 209–220.

– apokaliptyczna eschatologia)²². Wydaje się, że na poglądy wspólnoty qumrańskiej znaczący wpływ wywarł obecny w nieomal wszystkich tekstach temat dwóch duchów²³, tak charakterystyczny dla apokaliptyki, rozwinięty w inne dualizmy (dobro – zło; synowie światłości – synowie ciemności; wojna synów światłości z synami ciemności; synowie Beliala – synowie boży; dział Beliala (Mastemy) – dział synów światłości)²⁴. Dualizmy owe są szczególną cechą apokaliptycznego rodzaju literackiego, tworząc układ, który charakteryzuje się dwudzielną permanentną kontrowersją. Apokaliptyka przesycona jest pesymistycznym pojmowaniem historii²⁵. Temat ten jest dość ściśle związany z parenezą, gdzie elementy parenetyczne bazują na doktrynalnych, podkreślając olbrzymią wartość życia i jego jakość, czyli życie etyczne. Obok doktryny występuje więc jako element apokaliptycznego rodzaju literackiego pareneza.

5. W wielu aspektach różni się apokaliptyka od judaizmu klasycznego zasadami interpretacji tekstu biblijnego. Przyjmuje istnienie w niebie siedmiu tajemnych tablic²⁶, podczas gdy judaizm zamyka objawienie Prawa w objawieniu danym Mojżeszowi. Judaistyczne *daraś* w apokaliptyce jest objawieniem siedmiu tablic. Objawiane tablice zawierające sekrety, tchną determinizmem, przewyższającym ludzką wolność. W interpretacji przeważa egzegeza alegoryczna o tendencji eschatologicznej.

Pesymistyczna i krytyczna ocena aktualnych dziejów skutkuje egzegezą typologiczną, skoncentrowaną na interpretacji planu Boga w historii. W okresie powygnaniowym rozpoczęła się wielka dyskusja o przyszłości i oczekiwanie na totalny i ostateczny triumf Boga w przyszłości²⁷, co zrodziło ową szczególną apokaliptyczną eschatologię, niekiedy zwaną mesjańską, zwieńczoną obrazem raj²⁸. I znów doktryna określa formę literacką.

²² Por. L. M o r a l d i, *I manoscritti di Qumran*. T. II, 32; P. W. S h e k a n, *Qumran. Apocryphes de l'ancien Testament*. [w:] DBS T. IX, 822–828; L. R o s t, *Einleitung in die alttestamentlichen Apocryphen und Pseudepigraphen einschliesslich der grossen Qumran – Handschriften*. Heidelberg 1979.

²³ Tekstem podstawowym jest tutaj tzw. *Traktat o dwóch duchach* – 1QS 3, 13–4, 26.

²⁴ Zob. opracowanie tego zagadnienia L. S t a c h o w i a k, *Teologiczny temat dwóch duchów w pismach qumrańskich*. [w:] ZNKUL 10:1967 nr 2, 37–52.

²⁵ K. K o c h, *Dificoltà dell'apocalittica*. Brescia 1977, 31 mówi nawet o pesymizmie jako 'duchu apokaliptyki'.

²⁶ Koncepcja ta nie jest oryginalnym tworem apokaliptyki, por. L. K o e p, *Das himmlische Buch in Antike und Christentum*. Bonn 1952, gdzie przedstawia pochodzenie tej myśli.

²⁷ S. Z e d d a, *L'escatologia biblica*. V.I. Brescia 1972, 39.

²⁸ S. Z e d d a, *L'escatologia...*, 42.

Podczas gdy judaizm faryzejski kultywował egzegezę hala-chiczną, starającą się skoncentrować na 'mieć', apokaliptycy starają się określić jak 'być'. Posługują się w tym celu – podobnie jak inna literatura żydowska – stylem antologicznym oraz strukturalnym, tworząc charakterystyczne midrasze. W Qumran peszer jest objawieniem, nie tylko egzegezą czy hermeneutyką.

Prezentuje się zatem apokaliptyka w znaczeniu rodzaju literackiego, jako owoc konfrontacji myśli biblijnej z rzeczywistością przeżywaną przez zróżnicowany i rozbity naród. Biorąc za punkt wyjścia aktualną rzeczywistość i poszukując odpowiedzi w zamierzchłej przeszłości, budzi tęsknotę za światem wiecznym i nieprzemijającym, co zdecydowanie różnicuje ją od oficjalnego judaizmu kręgów świątynnych, a po zburzeniu świątyni w roku 70, od zmierzającego ku misznaickiemu i talmudycznemu, ujęciu teologii żydowskiej. Jej doktryna wyduje się mieć zasadniczy wpływ na jej formę literacką.

Kraków

Ks. SYLWESTER JĘDRZEJEWSKI SDB

Ks. Norbert Mendecki

EPIGRAF Z TELL SIRAN

Wiosną r. 1972 studenci pracujący przy wykopaliskach prowadzonych przez H.O. Thompsona w Tell Siran (obszar Uniwersytetu Jordańskiego w Ammanie) znaleźli butelkę z brązu o wysokości ok. 10 cm z epigrafem składającym się z 92 liter¹. Wzmianka o Amminadabie III (ok. r. 600 przed Chr.) umożliwia datowanie na koniec 7 w. przed Chr.². Epigraf brzmi następująco:

1. m'bd'mndb mlk bn'mn	1. Dzieła Amminadaba, króla Ammonitów,
2. bn hsl'l mlk bn'mn	2. syna Hissal'ela, króla Ammonitów:
3. bn'mndb mlk bn'mn	3. syna Ammindaba, króla Ammonitów:
4. hkrm wh gnt wh'thr	4. winnica, ogrody wh'thr
5. w'szht	5. i cysterny.
6. ygl wysmh	6. Niechaj się on raduje i cieszy
7. bywmt rbm wbsznt	7. licznymi dniami
8. rhqt	8. i długimi latami.

¹ H. O. Thompson – F. Zayadine, *The Ammonite inscription from Tell Siran*, „Berytus” 23(1973), 115–140.

² H. O. Thompson – F. Zayadine, art. cyt., 127.